

VIŠE OD 170 GODINA OBITELJSKE TRADICIJE TRAJNI JE DOPRINOS HRVATSKOJ KULTURI I UMJETNOSTI

Visoki sjaj orgulja i klavira iz Umjet

Hefererove orgulje iz 1899. u župnoj crkvi sv. Ivana Krstitelja u Zagrebu

Tvrtku Heferer u Grazu utemeljio je Mihael Heferer (Graz, 1825–Zagreb, 1887), koji je izgradio niz orgulja u Grazu i Štajerskoj prije nego što je 1867. u Rečici kraj Karlovca realizirao svoje prve orgulje u Hrvatskoj. Građanin Zagreba postao je 1870, gdje se ubrzo proćuo kao vrstan graditelj, a njegovim najvećim postignućem smatraju se orgulje u Mariji Bistrici

PIŠE **MIRNA RUDAN LISAK**

Kad je Bach pod svjetlom svijete skladao svoje trodimenzionalne strukture, oblikovao je stil koji znači beskraj. Time je postao Newtonovim i Leibnizovim baštinikom, jer kontrapunkt ništa manje od infinitezimalnog proračuna nije ideja čistog prostora, čiju bezgraničnost muzičar tumači s pomoću polifonije. Obje slike svijeta potekle su iz duha čiji zamah ne poznaje nikakva ograničenja. Tako će se i katedralne arhitektonski uzdizati iznad oblaka, a orgulje će u njihovoj unutrašnjosti brojnim registrima skladatelju otvoriti taj isti prostor, sada proizišao iz beskrajnih nijansi glazbenih tonova dajući svu slobodu orguljašu da rukama, ali i nogama, još jednom izrazi taj samo zapadnom čovjeku poznat osjećaj svijeta. Nije, stoga, neobično da je od kasne renesanse i predodžba Boga postala sve sličnija ideji bezgraničnog svemira, čija će transcendentalnost tek u noći pobijediti materiju i osloboditi nas svake banalnosti dana. A naša osjetila tada neće biti mnogo više od organa imaginacije, nesposobna istinski iskusiti zbilju koja je i tako bila i ostala zatvorena za sve osim za naš duh.

Sinteza arhitektonske statike i muzičke dinamike

Ideja beskonačnosti u samu je temelju zapadne misli, stoga je Mozart upravo orgulje zbog njihova raskošna zvuka uzdignuo na pijedestal „kraljice instrumenata“. Njihove se dinamičke mogućnosti kreću u široku rasponu od kontemplativne prigušenosti do gromoglasne prodornosti, a otvorene akustičke perspektive dodatno su pojačane sposobnošću oponašanja drugih instrumenata i ljudskih glasova. Orgulje, stoga, možda doista jedine imaju moć rastvoriti i samo tijelo katedrale – njezine svodove, zidove, lukove i sve što je konstruktivno i zbiljsko – kako bi u kontrapunktu i bestežinskoj harmoniji do kraja razvile izvornu arhitektonsku zamisao. Nigdje arhitektonska statika i muzička dinamika ne idu tako ruku pod ruku kao kad je riječ o katedralama i orguljama, jer teški građevni materijal kao da nikad i nije htio ništa drugo nego izgubiti se u trilerima i kadencama vitraja i rozeta ne bi li se poput muzike u cijelosti oslobodio vlastite materije.

Orgulje, s druge strane, smještene u unutrašnjosti iznad vestibula, postale su oblikovnom protutežom oltaru poprimivši izvanjsko obličje nalik manjoj građevini koja je stoljećima svojom formom poput katedrale pratila sve varijacije epohalnih stilskih obilježja. Njihova je estetska i umjetnička vrijednost neupitno rezultat tisućljetne tradicije, a ovisno o veličini, odnosno broju registara (svirala), sastoje se od jedne do čak šest klavijatura za ruke (manuala) i jedne klavijature za noge (pedala), oživljenih puhačim mehanizmom koji se pod utjecajem znanosti i tehnologije od mehaničkoga s vremenom razvio u električni. Tako kompleksan muzički instrument plod je suradnje graditelja orgulja i skladatelja, glazbenika, arhitekata te ponekad i likovnih umjetnika, koji su visokospecijalizirana znanja i brojne vještine razvijali generacijama prenoseći ih s koljena na koljeno. Zato Hrvatska može biti ponosna da na njezinu prostoru, pa i šire, već 172 godine djeluje Umjetnička radionica Heferer – nekada Prva hrvatska gradiona orgulja, harmonija i glasovira – utemeljena daleke 1849.

Milenijska izložba u Budimpešti, održana 1896, na kojoj su orgulje Ferdinanda Heferera dobile Posebno priznanje i Veliku milenijsku izložbenu kolajnu

Susret s tvorcima materijalne i nematerijalne kulturne baštine

U Zagrebu smo imali čast posjetiti braću Augusta i Tomislava, danas aktivne članove obitelji Faullend Heferer, koji su poput svojih predaka duboko posvećeni marljivom radu u tišini kako bi nastavili njegovati impresivnu dugotrajnost obiteljske tradicije. U njihovoj radionici u Kačićevoj ulici Tomislav se bavi izgradnjom, rekonstrukcijom, restauracijom i konzervacijom orgulja i drugih povijesnih i modernih instrumenata s tipkama, dok je August preuzeo klavirski segment obiteljskog nasljeđa te je primarno zaokupljen obnovom i pripremom suvremenih klavira za koncerte i snimanja u koncertnim dvoranama i drugim prostorima u kojima se održavaju nastupi pijanista svjetske reputacije. Tom smo prigodom dobili pregršt zanimljivog materijala – riječ je o raskošnim knjižicama otisnutima na čak tri jezika za potrebe festivala Orgulje Heferer koji radionica organizira i vodi od 1994, dakle već 27 godina, sve do 2016. u suradnji s negdašnjom Koncertnom direkcijom Zagreb, a poslije samostalno ili s drugim producentima. Knjižice su trajno svjedočanstvo brojnih koncerata, kojih se godišnje održavalo čak četrdesetak, i to upravo na povijesnim orguljama iz Umjetničke radio-

nice Heferer, kao i na instrumentima koje je radionica obnovila te se o njima brine čuvajući ih od propadanja. Tako pod okriljem festivala u crkvama diljem Hrvatske nastupaju vrsni domaći i inozemni orguljaši, a uz njih uglavnom vokalni solisti, čime je u kontinuitetu uz materijalnu obogaćena i nematerijalna hrvatska kulturna baština. Proslav je godinama nadahnuto pisao akademik Nedjeljko Fabrio, svake godine ističući neki novi podatak iz nesagledivo duge povijesti orgulja, dok je program svakoga koncerta oplemenjen detaljnim opisom crkve te poviješću instrumenta na kojem se muziciralo. Knjižice, naravno, redovito predstavljaju i bogatu povijest ugledne zagrebačke obitelji „graditelja glazbala, restauratora i konzervatora kroz čiju su radionicu prošle stotine instrumenata – zaštićenih kulturnih dobara i muzejskih primjeraka visoke estetske i umjetničke vrijednosti“, a takvih je obitelji danas malo čak i u Europi i svijetu.

Iz Fabriova pera tako doznajemo da je tvrtku Heferer u Grazu utemeljio Mihael Heferer (Graz, 1825–Zagreb, 1887), koji je izgradio niz orgulja u Grazu i Štajerskoj prije nego što je 1867. u Rečici kraj Karlovca realizirao svoje prve orgulje u Hrvatskoj. Građanin Zagreba postao je 1870, gdje se ubrzo

NEKA OD PRIZNANJA DODIJELJENA UMJETNIČKOJ RADIONICI HEFERER:

U Budimpešti – Velika milenijska izložbena kolajna, u Osijeku – Zlatna kolajna, u Zagrebu – Počasna diploma Grada Zagreba i priznanje Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog, u Trstu – Počasna diploma Reale Accademia la Stella d'Italia te u Varaždinu – Medalja grada Varaždina, a radionica je također odlikovana Redom Danice hrvatske s likom Marka Marulića.

proćuo kao vrstan graditelj, a njegovim najvećim postignućem smatraju se orgulje u Mariji Bistrici. Zvukogradnju je nastavio Ferdinand (Graz, 1853–Zagreb, 1928) koji je znatno unaprijedio orguljarstvo u Hrvatskoj te je razgranao djelatnost i po Sloveniji i Bosni i Hercegovini, a također je započeo graditi klavire i pijanina. Kako je izgradnja orgulja timski rad, za kućište njegovih orgulja u crkvi sv. Lovre u Požegi nacrtje je izradio arhitekt Herman Bollé, za koje je radionica Heferer 1896. dobila zlatnu kolajnu na Milenijskoj izložbi u Budimpešti. Ferdinand-

Umjetničke radionice Heferer

da je naslijedio August (Graz, 1881–Zagreb, 1944), za čijeg se razdoblja prešlo na gradnju orgulja s električnom trakturom, a poznat je i po tome da je otvorio krasan salon najglasovitijih svjetskih tvornica klavira kao što su Steinway & Sons, Grotrian-Steinweg, L. Bösendorfer i C. Bechstein. Potom je radionicu preuzeo Ivan (Zagreb, 1927–Zagreb, 2019), koji je graditeljsku djelatnost proširio na restauraciju povijesnih orgulja te povijesnih i modernih klavira. U tajne zanata uputio je sinove Augusta i Tomislava, koje smo posjetili ovom prigodom, a oni su nastavljači obiteljske graditeljske umjetnosti zvuka u mjeri da će ih javnost, između ostaloga, pamtiti i po riječima kao što su „raskošni zvuk Hefererovih orgulja“, „kraljica glazbala“ ili, pak, „dinastija plemenitog zvuka“.

Od tradicionalnih do Morskih orgulja

Među recentnim ostvarenjima proizišlih iz Umjetničke radionice Heferer ističu se orguljski pozitiv i portativ za Muzičku akademiju u Zagrebu iz 2018, kao i spektakularne Morske orgulje u Zadru, realizirane 2005. u suradnji s arhitektom Nikolom Bašićem i akustičarom Ivanom Stamaćem.

Zadarske Morske orgulje izgrađene 2005. u suradnji s arhitektom Nikolom Bašićem i akustičarom Ivanom Stamaćem

Tomislav i Ivan Faullend Heferer u susretu s papom Benediktom XVI. za njegova posjeta Hrvatskoj 2011. (fotografija: Servizio Fotografico de "L'O.R.", Vatikan)

One su instrument koji na jedinstveni način spaja prirodu i umjetnost dopuštajući energiji mora da valovima, plimama i osekama u čistom prostoru nesputano podiže katedralu zvukova. Tim se suvremenim projektima produkcija obitelji Heferer popela do impozantne brojke od 265 orgulja iz njihove radionice, a osim što su razasute po cijeloj Hrvatskoj, također ih ima u Bosni i Hercegovini, Sloveniji, Srbiji, Mađarskoj i Austriji. Samo u zagrebačkim crkvama sagrađeno je osamnaest orgulja, a u okolici Zagreba još 29. U dugom razdoblju od 172 godine djelovanja majstori su pratili i primjenjivali sve umjetničke i graditeljske tekovine povijesnog razvitka europskog orguljarstva – od sustava s mehaničkom svirnom trakturom, tonskim ili registarskim kancelama do pneumatskog i električnog sustava. Povrh toga, od 1970. jedini su se u Hrvatskoj specijalizirali za restauraciju povijesnih orgulja prema normativima danas usvojenim u svijetu, što je rezultiralo obnovom više od stotinu glazbala, kojih je povijesni i društveni kontekst od iznimne važnosti za hrvatsku kulturnu baštinu. Za svoja su postignuća primili brojna domaća i inozemna priznanja, stoga nimalo ne čudi da je upravo Umjetničkoj radionici Heferer povjerena izrada replike svirale orgulja iz Lepoglave, izvorno oblikovane 1649. u doba pavlinskog reda, koju je

papi Benediktu XVI. za njegova posjeta Hrvatskoj 2011. darovao predsjednik Ivo Josipović kao uspomenu na taj važan događaj.

Suvremeni izazovi minucioznog rada

Na pitanje je li bilo teško odlučiti čime se profesionalno baviti s obzirom na spomenutu obiteljsku tradiciju, koliko im ona znači i s kojim se izazovima susreću danas, Tomislav odgovara: „Bilo nam je prirodno nastaviti razvijati obiteljsku djelatnost, jer već smo od rođenja bili okruženi glazbom. Također nam je poznato da je u tako dugu razdoblju, koliko djeluje naša radionica, bilo i teških vremena, a ona ni danas nisu laka. U svojoj dugovječnosti radionica je preživjela dva svjetska rata, velike ekonomske krize, promjene političkih sustava, ali i revolucije, a sve je to donosilo brojne reperkusije koje su bez iznimke utjecale na naš rad. Pritom smo svjesni da smo bili i jesmo manufakturna, unatoč tomu što su zbog stabilnijih socijalnih i društveno-ekonomskih te političkih prilika radionice našeg profila na Zapadu prešle na serijsku proizvodnju. No upravo je u tome naša prednost i mana – ostali smo posvećeni minucioznom radu, organizirani tako da ne gubimo iz vida ni jedan detalj graditeljskog, odnosno restauratorskog pro-

cesa. Osim toga, od 70-ih godina prošlog stoljeća u Hrvatskoj se počelo intenzivnije brinuti o orguljskoj baštini, tako da smo do danas sačuvali i obnovili više od stotinu instrumenata najviše kategorije od nacionalnog i međunarodnog značenja.

Zato se djelatnosti kao što je naša moraju društveno prepoznati i njegovati, jer one ne mogu funkcionirati isključivo na sustavu tržišne ekonomije, koja je određena posve drugim zakonitostima. Kad bismo se natjecali s industrijskom proizvodnjom, onda bi se izgubila posvećenost radu kakvu prakticiramo. Naš manufakturni i zanatski način rada ima smisla tek kad se ostvari umjetnička vrijednost, stoga ništa ne bi bilo moguće da nas ne podupire zajednica, a to su državne i javne institucije. Osobito je to važno za male narode kojima izdržljivost i dugotrajnost poput naše, otporna na sve izvanjske utjecaje već više od 170 godina, osigurava povijesnu sponu s europskim kulturnim krugom. Smatramo da je takav kontinuitet rada fenomen na našim prostorima i upravo nam je zato svaka potpora važna i neprocjenjiva. Mi moramo moći planirati unaprijed jer je doista riječ o dugoročnim procesima složena rada, o čemu – ako se žele zadovoljiti sve norme i regule zanata – ovisi naša posvećenost poslu, naš integritet.“

Klavirski recitali kao izraz trajanja i postojanosti

Kad su u pitanju klaviri, njihova je izrada još posebnija, no unatoč tomu radionica Heferer izrađivala ih je sve do velike ekonomske krize dvadesetog stoljeća. Vrijedne ruke ostvarile su nekoliko desetaka opusa ručno izgrađenih klavira, pri čemu sama konstrukcija sadrži elemente koje je danas nemoguće proizvesti bez suradnje s indu-

strijom. Tomislav to razjašnjava: „Masivna lijevana ploča više se ne proizvodi uniikatno pa se ni klaviri ne mogu proizvoditi drukčije nego u seriji. Tek tada oni postaju ekonomski isplativi, što je preduvjet da bi ih organizacijski uopće bilo moguće proizvesti. Zato smo obiteljsko znanje i iskustvo usmjerili na restauriranje povijesnih instrumenata kao što su *Hammerklavieri* i ostale preteče suvremenih klavira, koji se u nas ponajprije čuvaju u muzejima kao što su Hrvatski povijesni muzej, Muzej za umjetnost i obrt i Muzej grada Varaždina. Iz fundusa varaždinskog muzeja raritetan klavir s početka 19. stoljeća obnovljen je upravo u radionici Heferer, a riječ je o djelu znamenitoga bečkog graditelja klavira Michaela Rosenbergera pa je instrument idealan za stilski osviještene interpretacije bečkih klasika poput Haydna, Mozarta, Beethovena i njihovih suvremenika.“ Vrijedi također istaknuti da su u dvadesetim i osamdesetim godinama prošlog stoljeća za zagrebačke recitale legendarnih pijanista Ignaza Friedmana i Svjatoslava Richtera postavljani koncertni klaviri iz radionice Heferer, a sto godina poslije ista je radionica ovog ljeta u župnoj crkvi sv. Ivana Krstitelja postavila i pripremila koncertni klavir za dva recitala pijanista svjetskoga glasa Ive Pogorelića. Bio je to dar našega slavnog Maestra festivalu Orgulje Heferer u znak polustoljetne suradnje i prijateljstva, čime je još jednom na najljepši mogući način izražen duh trajanja i postojanosti podsjećajući nas da samo duboka posvećenost radu može ostvariti stvarnu vrijednost. Upravo je taj životni *credo* obitelji Heferer glavni pokretač bogate graditeljske tradicije njezine umjetničke radionice, stoga očekujemo da će ona ustrajno nastaviti ispisivati brojne nove stranice hrvatske kulture i umjetnosti.